

Långö med Trässö

Natur

Långö i Loftahammar socken och grannön Trässö är som flertalet öar i skärgården ”utseendemässigt” präglade av inlandsisens återgång. Sydost-nordväst är den dominerande riktningen vad gäller allt från avgränsningen mot sjön till bergryggarnas och däldernas inplacering i det utdragna landskapet. Som långsmala men oformliga spöken svävar de tätt bredvid varandra i Asköarkipelagens södra utkant. De utgör tillsammans med Värmansö strax i väster utpräglad mellanskärgård mitt emellan kala obebyggda holmar i öster och skogbevuxet fastland i väster. Båda öarna hör, vad gäller areal, till de större i denna del av skärgården.

De båda öarna har under långa tider varit åtskilda endast av ett smalt sund, vars södra del kallas Hummeldalen. Idag är öarna, pga ständigt pågående uppgrundning och landhöjning, hopväxta som siamesiska tvillingar.

Rullande bergryggar och vindpinad torr barrskog dominerar Långö. Här och var finns några sänkor och uppgrundade glon med jordlager som ger underlag för en mer krävande flora, men ytorna är relativt små och oansenliga. På Långös sydvästra spets har dock berget släppt sitt järngrepp. I en mjuk slänt, skyddad för nordan och östan möter land vatten i en sandstrand, mjukt rundad som en kupad hand.

På Trässös östra sida rinner gråberget ut i saltsjön i långsmala ”åsar”; likt mäktiga valryggar bryter de vattenytan. Bara stjärten saknas. Här har Trässö vuxit samman med den lilla Högholmen så att en skyddad långsmal naturhamn har uppstått. Som en naturens egen vågbrytare ligger den lilla Gastholmen behändigt utanför. Även på land återfinns valryggarna i öns längdriktning som utdragna peneplan. I väster är terrängen jämförelsevis brant med en del stup. Trässö är en utpräglad hållmarksö, till största delen bevuxen med låg och senvuxen tall och knastrande torr mossa och lav. Den blandskog som här och barr bryter barrträdsdominansen, brukar beskrivas som varande av utskogstyp.

Långö

Förhistoria

Långö är liksom många av öarna i grannskapet för låg för att ha varit något annat än några vindpinade kobbar i det yttre havsbandet under stora delar av förhistorisk

tid. De högsta punkterna ligger förvisso ca 20 meter över havsytan idag, men dessa punkter är få och små. Merparten av ön ligger rejält mycket lägre och först under järnålder har en relativt sammanhängande Långö stigit ur havet. Inga kända lämningar från förhistorisk tid finns på ön.

Namn

Långös namn är inte svårt att förstå, om man så bara slänger en snabb blick på kartan. Skärgården vimlar av Långöar och -holmar (liksom Hultöar och Torröar). Det gäller att hålla ordning på vilken socken man befinner sig i och ibland också vilken stor ö som ligger närmast att referera till.

Bosättning

Liksom vad gäller flertalet utöar i skärgården, är Långös bosättningshistoria relativt kort. Långö utgör ingen egen jordregisterenhet, utan är en del av hemmanet Horsö. Så länge vi kan följa det magra kartmaterialet för Horsö bakåt i tiden, har Långö nyttjats för bete. Eftersom de norra delarna av Långö ligger mycket nära stamfastigheten -bara ett smalt sund skiljer dem åt- har man här kunnat bedriva ett intensivt bete, alltså med djur som kräver daglig tillsyn. Mer avlägset liggande öar har ofta nyttjats för extensivt bete, dvs av djur som klarar sig utan tillsyn under längre tid. Storskifteshandlingarna för Horsö daterade 1814 redovisar ett långsmalt ängsgärde på norra Långö och betet för övrigt.

Enligt laga skifteskartan för Horsö från 1864 är Långö fortfarande obebyggd, men flitigt brukat av Horsöbönderna. Enligt lantmätarens anteckningar fanns tre fähus invid ängsgårderna i norr; rejäla fähus med plats för 5-7 kreatur var. Det betyder att man hade mjölkkor gående på ön och rodde över morgon och kväll för att mjölka dem stallade i fähusen. Landhöjningen hade under 1800-talets första hälft torrlagt stora glon på norra Långö, vilka 1864 redovisas som bördig ängsmark.

I den fiskestatistik som publicerades 1880 redovisas varken ål- eller strömmingsfiskare på Långö. Men, på generalstabskartan upprättad 1883-73 finns en hussymbol på ön. Vid sekelskiftet 1900 härskade en Karin med dotter Hulda på ön. Karin sålde 1916 ön till den nuvarande ägarens farfar. Var Karin med familj de första bofasta på ön? Udden söder om bostadshuset heter ännu Karins udde och bryggorna på västra sidan Karins bryggor.

Sedan 1916 har Långö alltså tillhört en och samma släkt. Man har försörjt sig på fiske i kombination med jord- och skogsbruk. De gamla ängsmarkerna i norr lades om till åker och ny såväl åker- som ängsmark avtvingades de moränfyllda dalsänkorna. Röjningsrösen och stenmurar skvallrar villigt om forna tiders slit för brödfödan. Sedan Trässö avfolkades 1929 användes grannön som bete för Långödjuren. Fruktodling var länge en viktig bisyssla. Uppköpare kom ut i skärgården för att hämta frukten.

Det gamla försörjningsmönstret bar sig relativt långt fram i tiden; så byggdes ny ladugård för en häst och tre kor under 1950-talet. Det fanns samtidigt hela två hektar åkerjord på ön. Men när jordbruket inte längre lönade sig, fick fisket och skogen fick stå för försörjningen –och gör så fortfarande än idag.

Stenbrytning

Under en kort period runt sekelskiftet 1900 bröts granit på öns södra udde. Brytningen tycks stundtals ha varit intensiv. Sommaren 1902 lät tio man ha varit sysselsatta i brottet. Gatstenen som knackades fram ur Långögraniten lades på Lübecks gator.

Bebyggelse

När Karin sålde ön 1916 fanns de båda nuvarande bostadshusen på plats. Det berättas att det stora huset har flyttats till Långö från Horsö och det lilla från Väderskår. Det finns inga skäl att betvivla att husen är hitflyttade. Hustimmer var hårdvaluta och flyttades ofta, ibland flera gånger. I en ganska kal skärgård var rejält timmer inte så lätt att uppbringa utan besvär. Timmerstommar var -och är- lätta att demontera eftersom de slås ihop helt utan spik.

Det stora bostadshuset är en låg stuga byggd på enkel bredd med lugna och lite sävliga proportioner. Den vilar tryggt på en minimal torpargrund högt upp i slänten, med gaveln på gammaldags och försiktigt vis vänd mot sjön; ett vakande öga över fruktträdgård, hamn och saltsjö. Exteriört, liksom placeringen i terrängen, andas manhuset ett födelsedatum närmre 1800-talets mitt än dess slut. Det lilla bostadshuset ligger strax bredvid, också med gaveln mot sjön. Troligen har det använts som undantagsstuga eller kanske tvärsom, som ungfolksstuga, för flera generationer har nästan alltid samsats på Långö.

En ny rejäl ladugård ersatte 1954 den gamla. Ännu vid 1900-talets absoluta mitt var alltså husbehovsjordbruket något att investera i här på ön.

Vid hamnen trängs bodar av skiftande ålder med bryggor och torkställningar och så har det väl alltid varit så länge ön varit bebodd. Nytt däremot är den stora bryggan som betydligt underlättar redskapshanteringen och båtliv. Dessförinnan var det stranden som gällde.

Den lilla bebyggelseklungan på Långö ligger så försiktigt inplacerad i den mjuka slänten ner mot gloet och längs med vattnet som bara är möjligt. Väggarna lyser inbjudande faluröda och taken är tegelgula. Och skalan är liten och underordnad den väldiga bergväggen som ger skydd mot nordan. Sinnebilden för den svenska skärgårdsidyllen, som när det gång det begav sig, var allt annat än idyllisk.

Trässö

Forntid

Trässö är lägre än Långö, bara drygt 15 meter på de högsta punkterna, och bestod sålunda än längre fram i tiden endast av kobbar och skär. De utdragna höjdryggarna ligger i snitt mellan fem och tio meter över havet. Det har alltså inte varit möjligt att före omkring år 0 ens att bygga upp en säsongsboplats med möjlighet till lite bete. Kända lämningar från förhistorisk tid saknas helt på Trässö.

Bosättning

Trässö är ingen egen jordregisterenhet, utan har av ålder hört under Torrö, Eds socken, Östergötlands län. Hur det kommer sig att hemmanet Torrö, norr om

Askö, besitter två utöar (Trässö och Värmansö) söder om Askö är okänt. Förhållandet känns konstruerat, inte naturligt framvuxet. Trässö hörde alltså under lotshemmanet Torrö, norr om Askö, inte Horsö som flertalet öar runt omkring. I den lagfart som fanns till Torrö, var inskrivet att lotshemmanet inte fick avsöndras eller klyvas. Anledningen härtill var den lotsplikt som automatiskt följde med innehav av -eller del av- lotshemman. Eftersom Torrö inte skiftats eller genomgått hemmansklyvningar finns inga kartor upprättade över ön och därmed inte heller över Trässö.

Enda sättet för lotsen på Torrö att nyttja utöarna längst i söder var till extensivt bete, med djur som klarade sig långa tider utan tillsyn. Får och getter troligen. Sannolikt var det för långt från Torrö till Trässö för att lotsarna skulle hinna nytta sin utö. De tjänade bättre på att arrendera ut den som lägenhet. Det ligger nära till hands att gissa på en lotsson som inte kunde eller ville gå i sin fars fotspår. 1814 redovisas Trässö som betesmark helt i avsaknad av hus. Märkligt nog redovisar husförhörslängden från samma år två hushåll på ön med tillsammans sex vuxna personer. Är lantmätaren inte uppdaterad? På ett sjökort utgivet 1838, är bebyggelse markerad innanför den skyddade lilla viken på insidan Högholmen. När mer exakt denna bebyggelse etablerades vet vi inte

Försörjningsbasen här, som överallt annars, var förstås en kombination av jordbruk, boskapsskötsel, fiske och annat. De magra markerna visar att jordbruket inte var det viktigaste. Men odlarmödan var stor. I dalbottnarna öster och norr om gårdsplanen ringlar sig stenmur på stenmur i all oändlighet. Om de har byggts för att skydda innanför liggande marker har odlarmödan varit uteslutande och gällt såväl mossmarker som nästan rena rama hälleberget. Ett par tunnland åker blev det med tiden. Trots att mycken sten stuvades in i präktiga murar, återstod minst lika mycket som staplades i röjningsrösen, höga och vällagda som Egyptens pyramider. Det berättas om Trässöbonden att han sa till sina drängar: ”Nu pojkar ska vi vila lite och bara bära sten.” På 1920-talet kunde Trässö föda tre kor, två hushållsgrisar och några höns. Häst eller ox saknades. Korna var också dragare.

Fiske

Fisket var viktigt. 1880 redovisas på ön en strömmingsfiskare med 48 skötar och en båt. I samma statistik finns på en ö kallad Trenö en ålfiskare med två hommor. Det finns skäl att misstänka att Trenö är en felskrivning och att det egentligen handlar om Trässö.

Annat

Trässöbonden ägnade sig åt mycket annat än jord och fisk. Han plockade bär och odlade frukt. Han drev en slakteriverksamhet, som gick till så att han köpte upp slaktdjur runt om i skärgården, forslade och sålde dem vidare till slakteriet i Västervik. Verksamhetsområdet sträckte sig från Åsvikelandet i norr till Västervik i söder. När ångbåtstrafikens saga var all, upprätthöll han tillsammans med sin son trafiken mellan Askö och Västervik. De hade en båt av kostertyp med kajuta, med plats för tio passagerare och ett tämligen stort lastrum medskepps. Driften var en tvåcylindrig Nilssonmotor. Båten hette Thor. Johan på Trässö hade sålunda många strängar på sin lyra. Något som för många skärgårdsbor var -och fortfarande är- en förutsättning.

Av okänd orsak överges bosättningen på Trässö 1929. På den ekonomiska kartan från 1945 är endast några ekonomibyggnader markerade på ön. De hus som hade timmerstomme, dvs bostadshusen, flyttades, resten rev med tiden sig själva. Därefter har inte någon vare sig bott eller byggt på Trässö.

Bebyggelse

På ett foto taget 1921 utifrån sjön in mot bebyggelsen på Trässö, har man svårt att känna igen sig. Bostadshuset har långsidan vänd mot sjön. Huset är ljust, troligen vitmålat och på sjösidan försett med en glasad veranda. Som flygelbyggnader ligger i söder den lilla ladugården, också ljusmålad -inte rödstruken- och ett uthus/drängstuga i norr nästan invid stranden. Även detta hus är vitmålat. Vid sjökanten ligger en sjöbod med skunke på två sidor. Sjöboden tycks vara det enda hus som var rödstruket. Bakgrunden är minst sagt kal. Man kunde tro man befann sig i absolut yttersta skärgården. Den skog som idag dominerar Trässö, kan på fotot inte ens anas.

Nuläget

Ingenting tycks till det yttre ha förändrat sig på Långö det senaste halvsekle. Situationen i vattnet har däremot lett till att ålfisket idag är det dominerande. Notstänger/torkgistar skyldrar vid hamnplan som sedan bara några år har en rejäl brygga av trä. Tidigare landades fisk och redskap på stranden och på hällen söder därom, där en notgist fortfarande står. Fiske och skogsbruk är basnäringarna. Långö är en ö som trotsar utvecklingen. Långö är en av ytterst få ensamöar, om inte den enda, som ännu är bebodd året runt och brukas traditionellt.

På öns sydöstra udde finns flera varphögar efter stembrytningen och en förfallen smedja.

På Trässö bor numera endast bevingade sommargäster; mängder av fågel söker sig en häckningsplats på ön. Det finns ingen bebyggelse över huvudtaget på ön idag, inte ens en liten sommarstuga. Som långlivade monument över de som en gång bodde och verkade här, står husgrunderna och förstås de ofantliga stenmurarna och odlingsrösen. Påtagliga lämningar efter ett sekels eller tre-fyra generationers odlarmöda. Monument och ruiner av verksamheter som stämmer till eftertanke.

Inom naturreservatet Trässö ska den intressanta skärgårdsnaturen skyddas, men också vara ett rekreativt område.

Skydd och förordningar

Trässö –inte Långö- förklarades 1973 som naturreservat.

Under sommarhalvåret fågelskyddsområde på hela Trässö.

Litteratur

Muntliga uppgifter

Lantmäteriets arkiv

Länsstyrelsen arkiv

Sjöfartsverkets arkiv

Liv och leverne i Eds skärgård. Torsten Gustafsson

Loftahammar i bilder från förr. Loftahammars hembygdsförening 1986

Meddelande rörande Sveriges fiskerier 1-2. Rudolf Lundberg 1883

Liv och leverne i Eds skärgård. Torsten Gustavsson 1981

Stenbrott inom Västerviks kommun, del 2. Bengt Molander 2002